

नेपाली र नेवारी भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण
Contrastive analyses of the Nepali and Newari languages

डा. प्रेमप्रसाद Prem Prasad चौलागाईं Chaulagain

उप-प्राध्यापक नेपाली विभाग

त्रिचन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

chaulagainpem999@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिका माध्यमबाट नेपाली र नेवारी भाषाको व्यतिरेक/भिन्नताको विश्लेषणमा केन्द्रित छ । यसैले यस लेखमा व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिले प्रस्तुत गरेका तुलनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरी नेपाली र नेवारी भाषाका ध्वनित्त्वक, व्याकरणिक र अर्थतात्त्विक पक्षका बिचको व्यतिरेकको विश्लेषण गरी प्राप्त भएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । कुनै पनि मातृभाषीले दोस्रो भाषा सिक्दा यी दुई भाषाका बिच व्यतिरेकको मात्रा अधिक हुँदा उसलाई दोस्रोभाषा सिक्न कठिन हुन्छ र कम हुँदा सहज हुन्छ भन्ने व्यतिरेकी विश्लेषणको मुख्य मान्यता हो । यस मान्यताका आधारमा नेपाली र नेवारीको विश्लेषण गर्दा यी दुई भाषाका बिच समानताभन्दा पनि भिन्नताका पक्ष धेरै भएकाले नेवारी मातृभाषीलाई नेपाली सिक्न र नेपाली मातृभाषीलाई नेवारी सिक्न निकै कठिन हुने देखिन्छ । यस्तो स्थितिमा व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिबाट यी दुई भाषाका बिच रहेको ध्वनित्त्वक, व्याकरणिक र अर्थतात्त्विक भिन्नताको पहिचान गरेर उक्त भिन्नताका कारण हुने त्रुटिको निर्याल गर्नुका साथै उक्त त्रुटि निराकरण गर्ने उपायको अवलम्बन गरी भाषाशिक्षण गरेको खण्डमा नेवारी मातृभाषीले नेपाली सिक्न र नेपाली मातृभाषीले नेवारी सिक्न निकै सहज हुन्छ भन्ने प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य निचोड हो ।

Abstract

This article concentrates on analyzing the differences between Nepali and Newari using the method of contrastive analysis. Consequently, the conclusion reached by analyzing the differences between the phonological, grammatical, and semantic aspects of the Nepali and Newari languages is presented in this article using the comparative and analytic methods provided by the difference analysis method. When it is difficult for a native speaker to learn a second language, the difference between the two languages is greater, and when it is smaller, it is simpler for him to learn the difference. Based on this supposition, it appears difficult for a native Newari speaker to learn Nepali and a native Nepali speaker to learn Newari, as there are more differences than similarities between these two languages. By identifying the phonological, grammatical, and semantic differences between these two languages and by identifying the errors caused by these differences, as well as by implementing measures to correct the errors, it is very simple for Newari native speakers to learn Nepali and for Nepali native speakers to learn Newari.

शब्दकुञ्जी : व्यतिरेक, तुलनीयता, बोधगम्यता, अर्थभेदकता, त्रुटिविश्लेषण ।

Keywords: Exclusion, comparability, comprehensibility, significance, error analysis.

विषय परिचय

नेपाली र नेवारी दुवै नेपालमा बोलिने भाषा हुन् । वि.सं २०७२को संविधानको भाग १ प्रारम्भिक, धारा ६ मा “नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन्” भन्ने उल्लेख गरिएकाले यी दुवै नेपालका राष्ट्रभाषा हुन् । भाषिक परिवारका दृष्टिले भने यी दुई भिन्न भाषा हुन् । नेपाली भारोपेली परिवारको भाषा हो भने नेवारी चिनियाँतिब्बती परिवारको भाषा हो । भिन्न परिवारका भएकाले बोधगम्यताका दृष्टिले यी दुई भाषाका बिच भिन्नता रहेको स्वतः ज्ञात हुन्छ । यति भएर पनि नेवारी मातृभाषीले नेपाली र नेपाली मातृभाषीले नेवारी भाषा सिक्नुपर्ने स्थिति रहेको छ । यसमा पनि नेवारी मातृभाषीले नेपाली भाषा अनिवार्य रूपमै सिक्नुपर्ने स्थिति छ । यसो हुनुमा नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ७ (१) मा देवना गरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषालाई नेपालको सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा लिइनु,

नेपालीइतर मातृभाषीका वक्ताले अर्को कुनै भाषिक वक्तसँग कुराकानी गर्दा योसम्पर्क भाषाका रूपमा रहनु, विद्यालयीय शिक्षामा अनिवार्य विषयका रूपमा यसलाई समावेश गरिनु प्रमुख कारण हुन् । यसर्थ नेवारी मातृभाषीलाई नेपाली भाषा कसरी सहज र प्रभावकारी ढङ्गमा सिक्न/सिकाउन सकिन्छ भन्ने जिज्ञासा हुनु स्वाभाविकै हो । यस स्थितिमा यी दुई भाषाका बिचको व्यतिरेकको विश्लेषण गर्दा भाषा सिकाइ सहज हुन्छ भन्ने व्यतिरेकी विश्लेषणको मान्यता हो ।

भाषा सिकाइमा सहजता होस् भन्ने उद्देश्यले नेपाली र नेवारी भाषाका केही पक्षको व्यतिरेकी विश्लेषण भए पनि ध्वनित्वात्त्वक, व्याकरणिक र अर्थतात्त्विक पक्षलाई समेट्ने गरी व्यतिरेकी विश्लेषण भएको छैन । महर्जन (२०५६) लेनेवारी र नेपाली भाषाका वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी विश्लेषण गरेका छन् भने श्रेष्ठ (२०६३) ले गुल्मेली नेवारी र स्तरीय नेपाली भाषाका वाक्य गठनको व्यतिरेकी विश्लेषण गरेका छन् । यसर्थ वाक्यको व्यतिरेकी विश्लेषणबाट मात्र नेपाली र नेवारी भाषाका बिचको समग्र व्यतिरेकको विश्लेषण हुन सक्दैन । नेपाली र नेवारीको ध्वनित्वात्त्वक, व्याकरणिक र अर्थतात्त्विक व्यतिरेकको विश्लेषण गरिसकेपछि मात्र समग्र भिन्नताको क्षेत्र पहिचान भई शिक्षणसिकाइ प्रभावकारी र सहज हुने भएकाले यी दुई भाषाका बिचको व्यतिरेक केकति मात्रामा छ भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासाको समाधान गर्नु नै प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो । यसैले यो लेखनेवारी र नेपाली भाषामा के कति भिन्नता छ र उक्त भिन्नताको पहिचानपछि गरिएको शिक्षणसिकाइ के कति प्रभावकारी र सहज हुन्छ भन्ने प्राज्ञिक समस्याको समाधानमा केन्द्रित छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखमा तथ्यसङ्कलनका लागि पुस्तकालयका साथै अन्तर्वार्ता विधिको उपयोग गरिएको छ । प्राथमिक सामग्रीको सङ्कलनका लागि अन्तर्वार्ता विधिको उपयोग गरिएको छ भने द्वितीयक सामग्रीको सङ्कलनका लागि पुस्तकालयको उपयोग गरिएको छ । नेपाली र नेवारी भाषाका ध्वनितत्त्व, व्याकरण(संरचना) र अर्थतत्त्वसँग सम्बन्धित प्राथमिक सामग्री हुन् । शोधार्थी नेपाली मातृभाषी भएकाले शोधार्थीकै पूर्वज्ञानका आधारमा नेपाली भाषाबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ भने नेवारी भाषाका ध्वनितत्त्व, व्याकरण(संरचना) र अर्थतत्त्वसँग सम्बन्धित सामग्री चाहिँ ललितपुर महानगरपालिका, धापाखेलस्थित जेम्स माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा ११ र १२ मा अध्ययनरत छात्रछात्राहरू हार्दिक शाक्य, रोसिन श्रेष्ठ, जिनिसा श्रेष्ठ, स्प्रेहा श्रेष्ठ, पार्मी शाक्यसँग लिइएको अन्तर्वार्ताबाट सङ्कलन गरिएको छ । यस्तै काठमाडौँ, कीर्तिपुर नगरपालिका, वडा नं १० निवासी ६५ वर्षीय गङ्गाराम महर्जन र वडा नं १ निवासी ६६ वर्षीय रामकृष्ण महर्जनसँगको अन्तर्वार्ताबाट पनि नेवारी भाषाको सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा प्रयुक्त व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणासँग सम्बद्ध सामग्री चाहिँ द्वितीयक सामग्री हुन् । द्वितीयक सामग्रीको सङ्कलनका लागि पुस्तकालय विधिको अनुसरण गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीलाई व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिले निर्देश गरेका व्याख्यात्मक, विश्लेषणात्मक र तुलनात्मक विधिको उपयोग गरी वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ र निचोड प्रस्तुत गरिएको छ ।

व्यतिरेकी विश्लेषणसम्बन्धी सैद्धान्तिक आधार

व्यतिरेकी विश्लेषण कुनै दुई वा सोभन्दा बढी भाषाको व्यवस्थागत समानता र भिन्नताको विश्लेषणका लागि प्रस्तुत गरिएको पद्धति हो । व्यतिरेकको अर्थ भिन्नता हो । यसैले कुनै दुई भाषाका भिन्नतालाई ध्यानमा राखेर ती भाषाका व्यवस्थागत विशेषताको विश्लेषण गर्नुलाई व्यतिरेकी विश्लेषण भनिन्छ । कुनै दुई भाषाका बिच रहेका भिन्नता बाहेकका विशेषताहरू समान हुने भएकाले व्यतिरेकी विश्लेषणबाट भाषिक भिन्नताको मात्र अध्ययन नभई भाषिक समानताको पनि विश्लेषण हुन्छ तर भिन्नताको विश्लेषणलाई जोड दिनुको कारण चाहिँ के हो भने कुनै पनि मातृभाषीले दोस्रो भाषा सिक्दा आफ्नो मातृभाषाभन्दा भिन्न रहेका पक्षमा बढी त्रुटि गर्ने सम्भावना रहने भएकाले उक्त त्रुटिहरूको निराकरण गरी भाषाशिक्षणलाई सहज र प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ (ल्याडो, इ. १९५७, पृ.२) । यसर्थ विभिन्न स्तरमा दुई भाषाका संरचनाको एकआपसमा तुलना गरेर तिनमा पाइने समान र भिन्न तत्त्वहरूको विश्लेषण गर्ने पद्धति नै व्यतिरेकी विश्लेषण हो ।

सिकारुलाई दोस्रो भाषाको सिकाइमा सहयोग पुगोस् भन्ने उद्देश्यले नै व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा प्रस्तुत गरिएको हो । यसको अवधारणा दोस्रो विश्वयुद्धका वेला विरोधी देशहरूमा जासुसी गर्नका लागि गुप्तचरहरूलाई छोटो समयमा विदेशी भाषा सहज र प्रभावकारी रूपमा सिकाउन सहयोग गर्ने पद्धतिको खोजीको क्रममा प्रस्तुत भएको पाइन्छ । यस्तै त्यसै अवधिमा अमेरिकामा अनेक जाति र भाषाका वक्ताहरू आएर बस्न थालेपछि तिनीहरूलाई पनि कम समयमा सरल र प्रभावकारी रूपमा अङ्ग्रेजी भाषा सिकाउनुपर्ने अवस्था आइपर्थ्यो । यसैले तत्कालीन भाषाविद्हरू दोस्रो भाषाको शिक्षण गरेर सिकारुहरूलाई पहिलो भाषासरह कसरी दक्ष बनाउन सकिन्छ भन्ने पद्धतिको खोजीमा जुटे । यही कठिनताको निराकरण गर्ने उद्देश्यले भाषिक विश्लेषण पद्धतिको खोजीका क्रममा भाषाविद्हरूद्वारा व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धति प्रस्तुत

गरिएको हो । व्यतिरेकी विश्लेषणको पद्धति र औचित्यका बारेमा चर्चा गर्ने पहिलो भाषाविद् सी.सी. फ्राइज हुन् । उनले दोस्रो भाषाको शिक्षण सिकाइमा सहयोग पुऱ्याउनु नै व्यतिरेकी विश्लेषणको मुख्य उद्देश्य रहेको बताएका छन् । यस क्रममा उनले दोस्रो भाषा र पहिलो भाषाको तुलना तथा व्यतिरेकी विश्लेषणका आधारमा निर्माण गरिएको शैक्षणिक सामग्री नै उपयोगी भएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन् (फ्राइज, इ. १९४५, पृ. ९१) यसरी दुई वा सोभन्दा बढी भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गरी तिनका बिचको समानता र भिन्नता निकर्यो ल गर्दा दोस्रो भाषा सिकाइ सजिलो हुने भएकाले दुई वा सोभन्दा बढी भाषाका बिचको व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा प्रस्तुत भएको देखिन्छ ।

फ्राइजपछि व्यतिरेकी विश्लेषणका बारेमा बेनिखका धारणाहरू महत्त्वपूर्ण छन् । उनले पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाका संरचनामा समानता छ भने दोस्रो भाषा सिक्न सिकारुलाई सहज हुने तर समानताको तुलनामा असमानता धेरै हुँदा दोस्रो भाषा सिकाइमा समस्याहरू थपिने भएकाले दुई भाषाका बिचको व्यतिरेक वा भिन्नताको विश्लेषण आवश्यक भएको उल्लेख गरेका छन् (बेनिख, इ. १९५३, पृ. ३३) । यसै पृष्ठभूमिमा अमेरिकी भाषावैज्ञानिक रोबर्ट ल्याडो ले सन् १९५७ मा प्रकाशित *लिङ्ग्विस्टिक्स अक्रस कल्चर : अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स फर ल्याङ्ग्वेज टिचर* नामक पुस्तकबाट यस पद्धतिको सैद्धान्तिक व्याख्या गरेका हुन् । उनले व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै आधार प्रस्तुत गरेका छन् । ल्याडोले व्यवहारवाद र संरचनावादबाट प्रभावित भएर यस पद्धतिको प्रस्ताव गरेका हुन् । व्यवहारवादीका अनुसार दोस्रो भाषाको सिकाइमा हुने त्रुटिको स्रोत पहिलो भाषाको सिकाइका क्रममा बनेको बानीको निर्माण हो । यस्ता त्रुटिलाई पहिलो र दोस्रो भाषाको तुलनात्मक अध्ययनबाट थाहा पाउन सकिन्छ । पहिलो भाषा र दोस्रो भाषामा जति बढी भिन्नता हुन्छ त्यति बढी त्रुटि हुने सम्भावना रहन्छ भन्ने व्यवहारवादी मान्यता हो । यस्तै संरचनावादले पनि पहिलो र दोस्रो भाषामा जति संरचनागत भिन्नता हुन्छ त्यति नै सिकारुलाई दोस्रो भाषा सिक्न कठिन हुन्छ भन्ने मान्यता राखेको छ । यी दुई सिद्धान्तबाट प्रभावित भएर ल्याडोले कुनै पनि मातृभाषीले दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा जुन तत्त्व उसको मातृभाषा र संस्कृतिसँग मिल्दछन् तिनको सिकाइ सहज रूपमा हुन्छ भन्ने जुन तत्त्वहरू मातृभाषाभन्दा भिन्न हुन्छन् तिनको सिकाइ कठिन हुन्छ भन्ने विचार प्रस्तुत गरेका छन् (ल्याडो, इ. १९५७, पृ. ५) । यस क्रममा उनले दुई भाषाका बिच पाइने भिन्नताले भाषाशिक्षणमा कठिनाइको स्थिति उत्पन्न गर्ने भएकाले यस्ता कठिनाइको अवस्था हटाउन व्यतिरेकी विश्लेषणको सहयोग लिनुपर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् (ल्याडो, इ. १९५७, पृ. ५) । यस क्रममा ल्याडोले पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाका संरचनाको व्यवस्थित तुलना गरेर दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा बाधा र सुविधा हुने स्थलको पहिचान गरी तिनको पूर्वानुमान गर्न र व्याख्या गर्न सकिने निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन् । यसपछिका दि. पियत्रो ह्याटिम, हार्टम्यान लगायतका भाषावैज्ञानिकहरूले ल्याडोका उपर्युक्त मान्यतालाई आधार बनाई दुई वा सोभन्दा बढी भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्न थालेपछि प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखाका रूपमा यसको विकास भएको छ ।

व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिअनुसार विश्लेषणका लागि लिने दुई भाषामध्ये पहिलोलाई सिकारुको मातृभाषा/स्रोतभाषा (native Language/L₁) र दोस्रो भाषालाई लक्ष्यभाषा (target language/L₂) भनिन्छ । मातृभाषा सिकारुको पहिलो भाषा (भा_१) हो भने लक्ष्य भाषा (भा_२) चाँहिँ सिक्न चाहेको भाषा हो । यी दुई भाषाको तुलना गरी यिनका बिचमा रहेको समानता र भिन्नताको निकर्यो ल गर्दा कुनै पनि सिकारुले दोस्रो भाषा सहज रूपमा सिक्न सक्छ भन्ने मान्यता व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिको हो ।

व्यतिरेकी विश्लेषणको मुख्य उद्देश्य दुई भाषाका बिचको अन्तर्सम्बन्ध (inter-relationship) को निकर्यो ल गर्नु अर्थात् दुई भाषाको समानता र भिन्नता केलाउनु हो । यसबाट सिकारुले दोस्रो भाषाको सिकाइमा सरलता र कठिनताका क्षेत्रबारे पूर्वानुमान गर्न सहयोग पुग्दछ अर्थात् सिकारुले सिक्न चाहेको भाषा र आफूले जानेको भाषाको तुलनाले सरलता र कठिनताका क्षेत्रको पहिचान हुन्छ । उक्त दुई भाषाहरूका बिचका समान नियम र एकाइ सिक्न सजिलो र असमान एकाइ र नियम सिक्न गाह्रो पर्छ भन्ने मान्यता यसको हो ।

भाषा सिक्ने क्रममा सजिलो र अप्ठ्यारो लाग्नु स्वाभाविक हो । प्रत्येक बालबालिकाले आफ्नो मातृभाषा स्वाभाविक ढङ्गले सिकेका हुन्छन् । मातृभाषा सिकेपछि सिक्ने जुनसुकै भाषा दोस्रो भाषा हो । दोस्रो भाषा सिक्नुअघि सिकारुको मस्तिष्कमा पहिलो भाषाको संरचना रहेको हुन्छ । सिकारुले दोस्रो भाषा सिक्न आरम्भ गरेपछि पहिलो भाषाका नजिकका संरचनालाई प्रतिस्थापित गर्दछ । यस क्रममा यदि पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाका संरचनामा समानता छ भने दोस्रो भाषा सिक्न उसलाई सहज हुन्छ । यदि समानताको तुलनामा असमानता धेरै छ भने दोस्रो भाषा सिकाइमा समस्या थपिँदै जान्छन् (बेनिख, इ. १९५३, पृ. ३३) । यसर्थ सिकारुको पहिलो भाषासँग सिक्न लागिएको दोस्रो भाषाको पारिवारिक समानता भएमा भाषा सिक्न सजिलो हुन्छ र भिन्न पारिवारिक भए कठिन हुन्छ । यसको उदाहरणका रूपमा नेपाली,

मैथिली र लिम्बूलाई लिन सकिन्छ । नेपाली मातृभाषीले मैथिली भाषा सिक्दा सिकारुलाई सजिलो लाग्छ । यी दुई भाषा भारोपेली परिवारका भाषा भएकाले उसलाई सजिलो लागेको हो । त्यही सिकारुले लिम्बू भाषा सिक्दा भने कठिनताको अनुभव गर्दछ । नेपाली भारोपेली परिवार र लिम्बू चिनियाँतिब्बती परिवारका भाषा भएकाले यसो भएको हो । यसर्थ भारोपेली परिवारको नेपाली भाषाको वक्ताले चिनियाँतिब्बती भाषापरिवारका लिम्बू, नेवारी, मगर आदि भाषा सिक्न गाह्रो पर्ने र त्यसका तुलनामा मैथिली, भोजपुरी, अवधी आदि भाषा सिक्न निकै सुविधा हुने देखिएको छ । यसर्थ दुई भाषाबिचका समान नियमहरू र मिल्दाजुल्दा एकाइहरू सिक्न सजिलो पर्छ र असमान नियम र एकाइहरू सिक्न गाह्रो पर्छ भन्ने मान्यता व्यतिरेकी भाषाविज्ञानको रहेको छ । यसैले कुनै दुई भाषामा के कति मात्रामा व्यतिरेक छ र के कति मात्रामा समानता छ भन्ने कुराको निकर्गोलका लागि निश्चित क्रममा रही व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

व्यतिरेकी विश्लेषणका चरण

व्यतिरेकी विश्लेषणका उपर्युक्त मान्यताका आधारमा के स्पष्ट हुन्छ भने कुनै पनि दुई भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा तुलनीय भाषाको चयन, तुलनीयताको आधार निर्धारण, भाषा_१ र भाषा_२ को भिन्नताको पहिचान र विश्लेषण, सम्भावित त्रुटिको पहिचान र निष्कर्ष गरी पाँच चरणमा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

व्यतिरेकी विश्लेषणले दुई वा सोभन्दा बढी भाषा र भाषिकाको तुलना गर्ने भएकाले यसका लागि सर्वप्रथम तुलनीय भाषा एवम् भाषिकाको चयन गर्नुपर्दछ (उपाध्याय, २०७२, पृ.४४) । तुलनीय भाषाको चयन भनेको तुलना गर्न लागिएका भाषाको संरचनाका विविध पक्षको चयन हो ।

तुलनीय भाषाको चयन गरिसकेपछि भाषा_१ का विशेषताहरूको वर्णनका आधारमा तुलनीयताको आधार निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणको मुख्य आधार तुलना हो । कुनै पनि भाषामा वस्तु (ध्वनि/वर्ण), संरचना/व्याकरण र अर्थ/सन्दर्भ गरी तीन तह हुन्छन् । यिनै तीन तहका आधारमा तुलनीयताको आधार निर्धारण गर्नुपर्छ । स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका ध्वनितत्त्वको समानता र भिन्नताका आधारमा तुलना गर्नुलाई ध्वनित्वात्त्वक तुलनीयता भनिन्छ (उपाध्याय, २०७२, पृ.५५) । ध्वनि मानवीय ध्वनि अवयवबाट उच्चरित आवाज हो । कुनै पनि भाषामा ध्वनि असीमित हुन्छन् । यिनै असीमित ध्वनिबाट अर्थ भेदकताका आधारमा वर्णको निर्धारण गरिन्छ । यही अर्थ भेदकताका आधारमा प्रत्येक भाषामा वर्ण निर्धारण गरिएको हुन्छ । यही आधारमा दुई भाषाको तुलना गरेर ध्वनित्वात्त्वक भिन्नता पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

भाषा_१ र भाषा_२का व्याकरणिक एकाइ र कोटिको तुलना गर्नुलाई व्याकरणिक तुलनीयता भनिन्छ (उपाध्याय, २०७२, पृ.५५) । व्याकरणिक एकाइअन्तर्गत रूप, शब्द, पद, पदावली र वाक्य पर्दछन् भने व्याकरणिक कोटिअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, आदर आदि पर्दछन् । व्याकरण भाषाको संरचनात्मक पक्ष भएकाले यसलाई संरचनात्मक पक्षको व्यतिरेकी अध्ययन पनि भनिएको पाइन्छ । यस चरणमा उपर्युक्त व्याकरणिक एकाइ र कोटिमा रहेका विशेषताहरू र तिनमा भएका भिन्नताको पहिचान गरिन्छ ।

भाषा_१ र भाषा_२का शब्द र अर्थका बिचको तुलनालाई अर्थगत तुलनीयता भनिन्छ (उपाध्याय, २०७२, पृ.५६) । यसलाई अर्थपरक व्यतिरेकी अध्ययन पनि भन्न सकिन्छ । यस्तो भिन्नता विशेष गरी सांस्कृतिक र सामाजिक स्तरका शब्दहरूको प्रयोग गर्दा देखा पर्दछ अर्थतात्त्वक तुलनीयतामा सांस्कृतिक र सामाजिक स्तरमा प्रयोग हुने भिन्नार्थक शब्द पनि समेटिने भएकाले सन्दर्भपरक तुलनीयता वा प्रकार्यपरक तुलनीयता पनि अर्थतात्त्वक तुलनीयताअन्तर्गत नै समाविष्ट हुन्छन् ।

यसरी दुई भाषाबिचको समानता र भिन्नताको खोजी गर्दा भाषा_१ बाट भाषा_२ का विशेषताको तुलना गरिन्छ अथवा भाषा_२ का विशेषताको भाषा_१ का विशेषतासँग पनि तुलना गर्न सकिन्छ । दुई भाषाका भाषिक संरचनामा प्राप्त भएका भिन्नताबाट कुनै पनिमातृभाषी सिकारुहरूले अन्य भाषाको प्रयोगका क्रममा गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटिहरूको निकर्गोल गरिन्छ । यस्ता त्रुटि हटाउने कार्यमा व्यतिरेकी विश्लेषणले निकै सहयोग पुऱ्याउँदछ । यसरी व्यतिरेकी विश्लेषणपूर्वक गरिएको भाषाशिक्षण सहज र प्रभावकारी हुन्छ । यसैले निश्चित चरण र प्रक्रियामा आधारित रही गरिएको व्यतिरेकी विश्लेषणबाट दोस्रो भाषा शिक्षण सिकाइ सहज हुन्छ ।

नेपाली र नेवारी भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

सैद्धान्तिक खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम कुनै दुई भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा तुलनीय भाषाको चयन, तुलनीयताको आधार निर्धारण, भाषा_१ र भाषा_२ को भिन्नताको पहिचान एवम् विश्लेषण, सम्भावित त्रुटिको पहिचान र निष्कर्ष गरी पाँच चरणमा गर्नुपर्ने हुन्छ । यहाँ पनि तिनै पाँच चरणमा नेपाली र नेवारी भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गरिन्छ ।

तुलनीय भाषाको चयन

प्रस्तुत अध्ययनमा व्यतिरेकी विश्लेषणका लागि लिइएका भाषा नेपाली र नेवारी हुन् । यसैले तुलनीय भाषा_१ नेपाली हो भने तुलनीय भाषा_२ नेवारी हो । नेपाली भाषा नेपालमा सबैभन्दा बढी वक्ता भएको भाषा हो । यो भारोपेली परिवारको

संस्कृत, प्राकृत र अपभ्रंश हुँदै विकसित भएको भाषा हो । यस्तै नेपाली भाषाको प्रयोग क्षेत्र पनि अन्य भाषाको भन्दा फराकिलो छ । यो भाषा नेपालको राष्ट्र भाषा, सञ्चारको भाषा, शिक्षणको माध्यम भाषा, जनसम्पर्कको भाषाका रूपमा रहनुका साथै साहित्य रचनाका दृष्टिले पनि अन्य भाषाभन्दा सम्पन्न भाषा हो । वि.सं २०५८ को जनगणनाअनुसार यस भाषालाई मातृभाषाको रूपमा बोल्ने वक्ताको सङ्ख्या ४८.६ प्रतिशत रहेको थियो भने वि.सं २०६८ को जनगणनाअनुसार ४४.६ प्रतिशत रहेको छ ।

तुलनीय भाषा, नेवारी हो । नेवार जातिले बोल्ने भएकाले वा नेवारहरूको मातृभाषाका रूपमा रहेकाले यसको नामकरण नेवारी गरिएको हो । नेवारहरू नेपाल अधिराज्यको एकीकरणपछि देशका विभिन्न भूभागमा छरिएर बसिरहेका छन् । यिनीहरू मुख्य रूपमा काठमाडौँ उपत्यकामा र त्यसपछि विभिन्न जिल्लाका सदरमुकाममा बसोबास गर्दछन् । यसर्थ यो भाषा मुख्यतः काठमाडौँ उपत्यकामा बोलिन्छ । यसका साथै देशका अन्य भूभागमा पनि धेरथोर मात्रामा यो भाषा बोलिन्छ । यसबाहेक दोलखा, काभ्रे, सिन्धुली तथा कतिपय पहाडी व्यापारिक क्षेत्रमा पनि यसको प्रयोग गरिन्छ । यस भाषालाई पुराना ग्रन्थ र शिलालेखमा नेपाल भाषा तथा स्वदेश भाषा भनिएको पाइन्छ । साहित्य लेखनका दृष्टिले नेवारी भाषा सम्पन्न भाषाका रूपमा रहेको छ । नेपालमा मल्लकालभन्दा पूर्व नै यस भाषामा लेखनको प्रारम्भ भइसकेको देखिन्छ । विद्यालयदेखि विश्वविद्यालयसम्म ऐच्छिक रूपमा यस भाषाको पठनपाठन हुने यस भाषामा संस्कृत र नेपालीको तुलो प्रभाव परेको देखिन्छ । प्राचीन नेवारीमा संस्कृतको प्रभाव बढी पाइन्छ भने आधुनिक नेवारीमा नेपाली भाषाको प्रभाव बढी छ । नेवारी भाषाको मुख्य लिपि रञ्जना हो । अहिले यो प्रायः देवनागरीमा लेखिन्छ । वि.सं २०५८ को जनगणनाअनुसार यस भाषालाई मातृभाषाको रूपमा बोल्ने वक्ताको सङ्ख्या ३.६३ प्रतिशत रहेको थियो भने वि.सं २०६८ को जनगणनाअनुसार ३.२ प्रतिशत रहेको छ ।

तुलनीयताको आधार निर्धारण

व्यतिरेकी विश्लेषणको मुख्य आधार तुलना हो । कुनै पनि भाषामा वस्तु (ध्वनि/वर्ण), संरचना/व्याकरण र अर्थ/सन्दर्भ गरी तीन तह हुन्छन् । भाषाका यिनै तीन तहका आधारमा तुलनीयताको आधार निर्धारण गर्नुपर्छ भन्ने सैद्धान्तिक आधारमा उल्लेख भएबमोजिम यी तीन तहमा आधारित भएर नै यहाँ पनि भाषा, अर्थात् नेपाली भाषाको ध्वनितात्त्विक, व्याकरणिक र अर्थतात्त्विक वैशिष्ट्यका आधारमा तुलनीयताको आधार निर्धारण गरिन्छ :

ध्वनितात्त्विक तुलनीयता

भाषा र भाषाको ध्वनितात्त्विक तुलनाका लागि पहिले भाषाका ध्वनितात्त्विक वैशिष्ट्यको निक्कै गर्नुपर्ने भएकाले यहाँ पनि भाषा, अर्थात् नेपाली भाषाको ध्वनितत्वको विश्लेषण गरी ध्वनितात्त्विक तुलनीयताको आधार निर्माण गरिन्छ ।

ध्वनि मानवीय ध्वनिअवयवबाट उच्चरित आवाज हो । कुनै पनि भाषामा ध्वनि असीमित हुन्छन् । यिनै असीमित ध्वनिलाई अर्थभेदकताका आधारमा वर्णको निर्धारण गरिन्छ । यही अर्थभेदकताका आधारमा नेपालीमा ६ओटा स्वरवर्ण र १९ ओटा व्यञ्जन वर्ण निर्धारण गरिएको छ । नेपाली भाषाको शब्दभण्डारमा संस्कृत भाषाका शब्दहरू यथावत् रूपमा भित्रिएकाले र तिनको उच्चारण नेपाली मातृभाषीबाट सही किसिमले हुन नसक्ने भएकाले नेपालीमा कथ्य र लेख्य गरी दुई किसिमका वर्ण छन् । लेख्य वर्ण तत्सम शब्दमा प्रयोग हुने भएकाले ती वर्णको उच्चारण यथावत् रूपमा नेपाली मातृभाषीले समेत गर्न सक्दैन । यसैले नेवारी मातृभाषी वक्ताका लागि त सबै वर्णको सही उच्चारण गर्नु अझ कठिन हुन सक्छ । नेपालीका कथ्य वर्ण र लेख्य वर्णको स्थिति र लेख्य वर्ण यथावत् रूपमा उच्चरित हुन नसक्नुको कारण तलको तालिका र विवरणबाट स्पष्ट पारिएको छ :

कथ्य वर्ण		लेख्य वर्ण	
स्वर वर्ण	व्यञ्जन वर्ण	स्वर वर्ण	व्यञ्जन वर्ण
अ आ इ उ ए ओ	क् ख् ग् घ् ङ् च् छ् ज् झ् ढ् ट् ड् द् त् थ् द् ध् न् प् फ् ब् भ् म् य् र् ल् व् स् ह्	अ आ इ ई उ ऊ ऋ ए ऐ, ओ औ अं अः	क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म य र ल व श ष स ह क्ष त्र ज्ञ

उपर्युक्त तालिकाअनुसार ई, ऊ, ऋ, ऐ, औ, अं, अः, श्, ष्, ण्, ज्ञ्, क्ष्, त्र्, ज्ञ् नेपालीका लेख्य वर्ण हुन् । यीबाहेक अरू वर्णचाहिँ कथ्य र लेख्य दुबै हुन् ।

लेख्य वर्णको उच्चारण नेपालीमा निम्नानुसार हुन्छ :

- ई (इ+ इ) - संस्कृतमा दुई ह्रस्व 'इ' मिलेर दीर्घ 'ई' बनेको हो । नेपालीमा ह्रस्व 'इ' मात्र उच्चरित हुन्छ ।
- ऊ (उ + उ) - दुई ह्रस्व 'उ' मिलेर 'ऊ' बनेको हो । नेपालीमा ह्रस्व 'उ' मात्र उच्चरित हुन्छ ।
- ऋ (रि) - नेपालीमा यसको प्रयोग 'रू + इ = रिर' संयुक्त वर्णका रूपमा हुन्छ ।
- ऐ (अइ) - नेपालीमा अइ द्विस्वर हो ।
- औ (अउ) - नेपालीमा अउ द्विस्वर हो ।
- अं (अम्) - नेपालीमा 'अम्' स्वर र व्यञ्जनको संयोग हो ।
- अः - नेपालीमा 'अह' स्वर र व्यञ्जनको संयोग हो ।
- श्, ष् - नेपालीमा 'स्' मात्र उच्चरित हुन्छ ।
- ज् - नेपालीमा 'न्' उच्चरित हुन्छ ।
- क्ष (क्ष्) - नेपालीमा 'छ्य' संयुक्त वर्ण हो ।
- ज्ञ (ज्ज्ञ) - नेपालीमा 'य्यं' संयुक्त वर्ण हो ।
- त्र (त्र) - नेपालीमा 'त्र' संयुक्त वर्ण हो ।
- ण् - 'ण्' को उच्चारण 'न्', 'ण्' वा 'ङ्' हुन्छ । नेपालीको 'कर्नाली' शब्द संस्कृतको प्रभावका कारण 'कर्णाली' भएको हो । अन्य नेपाली शब्दमा 'ण्' को प्रयोग भएको देखिँदैन । उच्चारण भए पनि तत्समइतर शब्दमा 'ण' अर्थभेदक स्तरमा नरहेकाले नेपाली कथ्य वर्णमा यसको गणना गरिएको छैन ।

यसरी नेपाली कथ्य वर्णमालामा ६ओटा स्वर र २९ओटा व्यञ्जन वर्ण छन् भने लेख्य वर्णमालामा १३ ओटा स्वर र ३६ ओटा व्यञ्जन छन् । अन्य व्यञ्जन वर्ण र स्वर वर्ण संस्कृतका भएकाले संस्कृतकै जस्तो उच्चारण नेपालीभाषीले पनि गर्न सक्दैन । यी ध्वनि/वर्ण दोस्रो भाषासँग मिल्दा दोस्रो भाषाको सिकाइ सहज हुन्छ भने नमिल्दाचाहिँ कठिन हुन्छ ।

व्याकरणिक तुलनीयता :

भाषा_१ र भाषा_२को व्याकरणिक तुलनाका लागि पहिले भाषा_१का व्याकरणिक वैशिष्ट्यको निक्कै गर्नुपर्ने भएकाले यहाँ पनि भाषा_१ अर्थात् नेपाली भाषाको व्याकरण/संरचनाको विश्लेषण गरी व्याकरणिक तुलनीयताको आधार निर्माण गरिन्छ ।

नेपालीका व्याकरणिक एकाइअन्तर्गत रूप, शब्द, पद, पदावली र वाक्य रहेका छन् भने व्याकरणिक कोटिअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, आदर रहेका छन् । नेपालीमा सरल, संयुक्त र मिश्र गरी तीन प्रकारका वाक्य छन् । यी तीन वाक्यअन्तर्गत आउने पदावली र पदले उद्देश्य/कर्ता, कर्म, पूरक, क्रियाविशेषण र विधेयक जस्ता व्याकरणात्मक प्रकार्य गर्दछन् भने राम, श्याम आदि नाममा जोडिने ले, लाई आदि विभक्ति र पद, लेख्, भन् आदि क्रियामा जोडिने छ, छु, छौँ आदि रूपायक प्रत्ययले लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, आदर जस्ता व्याकरणिक कोटिको संसूचन गर्दछन् । यिनै वैशिष्ट्यका आधारमा भाषा_१ सँग यस भाषाको व्याकरणको तुलना गर्न सकिन्छ ।

अर्थतात्त्विक तुलनीयता

भाषा_१ र भाषा_२को अर्थतात्त्विक तुलनाका लागि पहिले भाषा_१का अर्थतात्त्विक वैशिष्ट्यको निक्कै गर्नुपर्ने भएकाले यहाँ पनि भाषा_१को अर्थतत्त्वको विश्लेषण गरी अर्थतात्त्विक तुलनीयताको आधार निर्माण गरिन्छ ।

नेपालीमा भाषामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र ठेट गरी चार किसिमका शब्द छन् । यी शब्दले कोशीय अर्थका साथै वाक्यमा प्रयुक्त हुँदा व्याकरणिक अर्थ पनि दिन्छन् । साथै प्रयोगका आधारमा निश्चित कोशीय अर्थ दिने शब्दले अर्कै अर्थ पनि दिन सक्छ । यस्तो अर्थ सन्दर्भपरक अर्थ हो । नेपालीमा यस किसिमको सन्दर्भपरक अर्थ सामाजिक र सांस्कृतिक वातावरणबाट पनि निर्धारित भएको पाइन्छ । यिनै वैशिष्ट्यका आधारमा भाषा_१ सँग यस भाषाको अर्थतत्त्वको तुलना गर्न सकिन्छ ।

भाषा_१ र भाषा_२को भिन्नताको पहिचान र विश्लेषण

भाषा_१नेपालीबाट भाषा_२नेवारीका ध्वनितात्त्विक, व्याकरणिक र अर्थतात्त्विक विशेषताको तुलना गरी भिन्नताको पहिचान गर्न सकिन्छ र उक्त भिन्नताको विश्लेषण गरी सिकारुद्वारा गरिने सम्भावित त्रुटि स्थलको निक्कै हुन्छ ।

ध्वनितात्त्विक भिन्नता

नेपाली भाषाको ध्वनितात्त्विक वैशिष्ट्यको विश्लेषण 'ध्वनितात्त्विक तुलनीयता' शीर्षकअन्तर्गत गरिएको छ । यहाँ भाषानेवारीको ध्वनितात्त्विक वैशिष्ट्यको उल्लेख गरी यी दुई भाषाका बिचको ध्वनितात्त्विक भिन्नताको निर्व्याज गरिन्छ । नेवारीमा पनि असीमित ध्वनिबाट अर्थभेदकताका आधारमा सीमित वर्णको निर्धारण गरिएको छ । पहिले रञ्जना लिपिमा लेखिने गरेकामा अहिले देवनागरी लिपिमा नै लेखिने गरिएको छ । रञ्जना लिपिमा लेखिएका नेवारी भाषाका भाषाका वर्ण (प्रत्येक दोस्रो पङ्क्तिमा देवनागरी लिपि) यसप्रकार छन् :

हुँ श्रु श्रा ङ ङु डु डु अ प वे ड डो अं श्रुः

ऊँ अ आ इ ई उ ऊ ऋ ए ऐ ओ औ अं अः

क ख ग घ ङ च व ऋ ज ऋ ष ठ ठ उ उ ण

क ख ग घ ङ च व ऋ ज अ ट ठ ड ढ ण

न ष र प न य ह व न म श्रु र ल व

त थ द ध न प फ व भ म य र ल व

म ष अ ऋ ऋ ऋ का कि की कु कू कृ कं कँ

श य स ह ष ण का कि की कु कू कृ कं कँ

का की कु कू कृ

को कौ का क्र कृ

(राजवंशी, २०५९, पृ.६८)

यस उदाहरणअनुसार रञ्जना लिपिमा चौध स्वर वर्ण र चौतिस व्यञ्जन वर्ण छन् । देवनागरीमा भैं रञ्जनामा लिपिमा पनि 'ऋ' लाई पनि स्वर वर्णमा समावेश गरिएको छ । व्यञ्जन वर्णमा अ, आ, इ आदि स्वर वर्णको संयोजन हुँदा लेखिने चिह्न पनि देवनागरी लिपिअनुरूप नै छन् । व्यञ्जन वर्णमा 'त्र' वर्ण छैन भने ऋ, क्र र क्ल संयुक्त वर्णलाई पनि समावेश गरिएको छ ।

नेवारी भाषाका मौलिक शब्दमा ऋ, लृ, श, ष, क्ष, त्र, ज्ञ, ज, ण वर्णको प्रयोग भएको पाइँदैन । नेवारीमा आगन्तुक शब्दका रूपमा संस्कृत शब्द भित्रिएकाले तिनको उच्चारण गर्नका लागि रञ्जना लिपिमा नेवारीमा उपर्युक्त वर्ण समावेश गरिएको देखिन्छ । जेनेटी (इ.१९८८, पृ.१६३) र शाक्य (१९९७, पृ.७५-७७) ले पनि यिनलाई नेवारी वर्णमा समावेश गरेका छैनन् । यसैले यी वर्ण नेवारीका होइनन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ । शाक्यले नेवारीका आधारभूत वर्ण अ, आ, इ, उ, ए ओ गरी छ ओटा एवम् तिनका दीर्घरूप गरी बाह्रओटा स्वरवर्ण रहेको उल्लेख गरेका छन् । यसका साथै उनले द्विस्वरमा ऐ, औ, का साथै अयु, आयुलाई पनि समावेश गरेका छन् । उनले उल्लेख गरेअनुसार नेवारीका स्वर वर्ण र तिनको नेपाली उच्चारणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका १ : नेवारीका स्वर वर्ण र तिनको नेपाली उच्चारण

नेवारी	अ	अः	आ	आः	इ	ई	उ	ऊ	ए
नेपाली	अ	लामो अ	आ	लामो आ	इ	लामो ई	उ	लामो ऊ	ए
नेवारी	ऐ	ओ	औ	अँ	अं	अयु	आयु	एयु	
नेपाली	अइ	ओ	अउ	अँ	लामो अँ	लामो ए	आयु	धेरै लामो ए	

उपर्युक्त तालिकाअनुसार नेवारीमा स्वर वर्णको दीर्घ उच्चारण पनि हुन्छ । नेपालीमा भने स्वर वर्णको दीर्घ उच्चारण हुँदैन । यसरी नेवारीमा दीर्घको उच्चारण हुने र नेपालीमा नहुने भएकाले स्वरवर्णमा व्यतिरेक रहेको छ र यस व्यतिरेकका

कारण नेवारी मातृभाषीले नेपाली भाषाका स्वरवर्णको उच्चारणमा त्रुटि गर्दछ भन्ने स्पष्ट हुन्छ । यसैले यस्ता वर्णको उच्चारणमा विशेष ध्यान दिने हो भने त्रुटि निराकरण गर्न सकिन्छ ।

नेवारी भाषाका अधिकांश व्यञ्जन वर्णको उच्चारण नेपालीमा जस्तो हुन्छ । नेपालीका केही वर्ण नेवारीमा र नेवारीका केही वर्ण नेपालीमा नरहेका कारण आफ्ना भाषामा नरहेका त्यस्ता वर्णको उच्चारण गर्न दुवैथरी मातृभाषीलाई कठिन हुने देखिन्छ । नेवारी भाषाका व्यञ्जनवर्णहरू यसप्रकार छन् :

तालिका २ : नेवारी भाषाका व्यञ्जन वर्ण

साधारण			महाप्राणीकरण		
क	ग	ङ	ख	घ	ङ्ह
च	ज	(ञ)	छ	झ	(ञ्ह)
ट	ड	(ण)	ठ	ढ	(ण्ह)
त	द	न	थ	ध	न्ह
प	ब	म	फ	भ	म्ह
य	व	(र)ल	य्ह	व्ह	(ह्ह) ल्ह
	स	ह	ह	ह	

(शाक्य, इ.१९९७, पृ.७६)

तालिकामा रहेका कोष्ठबद्ध वर्ण नेवारीका मौलिक शब्दमा नभई आगन्तुक शब्दमा मात्र प्रयुक्त हुन्छन् । यसैले यी नेवारीका मौलिक वर्ण होइनन् । यस्तै तालिकामा कोष्ठबद्ध नगरिएका तवर्गका वर्णहरू पनि नेवारीका होइनन् भन्ने यस भाषाका आधुनिक वैयाकरणको तर्क छ । शाक्य (इ. १९९७, पृ.७६) लेपनि नेवारीमा भित्रिएका संस्कृत शब्दको उच्चारणका लागि दन्त्य तवर्ग र मूर्धन्य तवर्गका वर्णहरू स्विकारिएको भए पनि नेवारी भाषाको दोलखाली भेदमा बाहेक (दोलखाली भेदमा चाहिँ मूर्धन्य तवर्ग रहेको) अन्य भेदमा यी वर्ण नभई दन्तमूलीय तवर्ग मात्र रहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन् ।

जेनेटीले पनि दोलखाली नेवारीमा मात्र मूर्धन्य तवर्ग रहेको बताएका छन् । उनले काठमाडौँमा बोलिने नेवारी र दोलखाली नेवारीका वर्णहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् :

Kathmandu Dialect

p	t	c	k	i	u
ph	th	ch	kh	e	(o) (3)
b	d	j	g	a	a
bh	dh	jh	gh		
m	n				
	s		h		
	l				
w		y			

Dolakhali Dialect

p	t	t	c	k	i	u
ph	th	th	ch	kh	e	o
b	d	d	j	g	a	a
m	n			n		
	s			h		
	l					
	r					
w		y				

(जेनेटी, इ.१९८८, पृ.१६३)

माथिको तालिकाअनुसार काठमाडौंमा बोलिने नेवारी भाषामा दन्तमूलीय टवर्गका वर्ण मात्र (लेखाइमा चाहिँ तवर्गको पनि प्रयोग गरिएको) छन् भने दोलखाली भेदमा दन्तमूलीय र मूर्धन्य दुवै किसिमका टवर्गीय वर्ण छन् । नेवारीमादन्त्य तवर्ग लेखाइमा रहे पनि उच्चारणमा नरहेकाले नेवारी मातृभाषीले आगन्तुक शब्दमा रहेका तवर्गको उच्चारण गर्दा प्रायः टवर्गको उच्चारण गर्ने गर्दछ । संस्कृत वा नेपाली भाषाको अध्ययन/अभ्यास गरेका नेवारी मातृभाषीले चाहिँ तवर्गको पनि उच्चारण गरेको भेटिन्छ । यसैले संस्कृत वा नेपाली भाषाको अध्ययन/अभ्यास नगरेका नेवारी मातृभाषीले नेपाली भाषाका तवर्गको उच्चारण गर्दा प्रायः टवर्गको उच्चारण गर्दछन्, जस्तै: त्यो → ट्यो, त्यसैले → ट्यसैले, त्यस्तो → ट्यस्तो । अतः नेवारी मातृभाषीलाई नेपाली तवर्गको उच्चारण गर्न असहज हुन्छ । यस्तै नेवारीका महाप्राणीकृत न्ह, ल्ह आदिको उच्चारण गर्न नेपाली मातृभाषीलाई कठिन हुन्छ । यसर्थ भाषाविशेषमा भएका यस्ता व्यतिरेकी पक्षको पहिचान गरेर तिनको थप अभ्यास गर्दा सिकाइ प्रभावकारी र सहज बन्दछ भन्ने व्यतिरेकी विश्लेषणको मान्यता हो ।

व्याकरणिक भिन्नता

नेपाली भाषाको व्याकरणिक वैशिष्ट्यको विश्लेषण 'व्याकरणिक तुलनीयता' शीर्षकअन्तर्गत गरिएको छ । यहाँ भाषा, नेवारीको व्याकरणिक वैशिष्ट्यको उल्लेख गरी यी दुई भाषाका बिचको ध्वनितात्त्विक भिन्नताको निक्काल गरिन्छ । व्याकरणिक भिन्नता भन्नाले लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष आदि व्याकरणिक कोटिमा भएको भिन्नता हो । नेवारी र नेपालीमा पुरुष र वचनमा भएको भिन्नतालाई निम्नलिखित तालिकाबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

तालिका ३ : नेपाली र नेवारी भाषामा व्याकरणिक कोटि (पुरुष र वचन) गत भिन्नता

पुरुष	नेवारी		नेपाली	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
प्रथम	जि जा ने	भिपि जा ने	म भात खान्छु	हामी भात खान्छौ
द्वितीय	छ जा न	छपि जा न	तिमी भात खान्छौ	तिमीहरू भात खान्छौ
तृती	व जा न	इमि जा न	ऊ भात खान्छ	उनीहरू भात खान्छन्

नेपाली भाषामा नाम/सर्वनाम (म, हामी) र क्रिया (खान्छु, खान्छौ) दुवैमा वचनभेद पाइन्छ भने नेवारीमा नाम/सर्वनाम (जि, भिपि) मा मात्र वचनभेद पाइन्छ, क्रिया (ने) मा वचनभेद छैन । यस्तै द्वितीय र तृतीय पुरुषमा पनि यही स्थिति छ । यस्तै नेवारी भाषामा केवल नाम शब्दमा मात्र लिङ्गभेद हुन्छ । सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदमा लिङ्गभेद हुँदैन । यसर्थ नेपाली र नेवारीका व्याकरणिक कोटिमा भिन्नता छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

तालिका ३ मा प्रयुक्त वाक्यहरू ललितपुरस्थित विद्यालयमा कक्षा ११ र १२ मा अध्ययनरत छात्रछात्राबाट सङ्कलन गरिएका हुन् । नेवारी भाषामा क्षेत्रगत भेद पनि रहेको कुरा तालिका ३ र ४ मा रहेका भिन्न संरचनाबाट स्पष्ट हुन्छ । तालिका ४ का वाक्यहरू कीर्तिपुर, वडा नं १० निवासी ६५ वर्षीय गङ्गाराम महर्जनबाट सङ्कलन गरिएका हुन् ।

तालिका ४ : नेपाली र नेवारी भाषामा व्याकरणिक कोटि(अभूत काल, पुरुष र वचन)गत भिन्नता

पुरुष	नेवारी		नेपाली	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
प्रथम	जिँ जा न्ये धुन	जिमिसं जा न्ये	म भात खान्छु	हामी भात खान्छौ
द्वितीय	छँ जा नः	छपिसं जा नः	तिमी भात खान्छौ	तिमीहरू भात खान्छौ
तृती	वँ जा नः	इमिसं जा नः	ऊ भात खान्छ	उनीहरू भात खान्छन्

तालिका ३ मा अननुनासिक 'जि, छ, व' को प्रयोग भएको छ भने तालिका ४ मा जिँ, छँ, वँ अनुनासिक ध्वनिको प्रयोग भएको छ । यस्तै क्रियापदमा पनि ललितपुर क्षेत्रमा बोलिने भेदमा ने, न को प्रयोग भएको छ भने काठमाडौं क्षेत्रमा बोलिने भेदमा न्ये, नः को प्रयोग छ । यसर्थ नेवारीमा क्षेत्रगत भेद उल्लेख्य मात्रामा रहेको स्पष्ट हुन्छ । यस्तो क्षेत्रगत भेदबाट पनि नेपाली मातृभाषीले मात्र नभई एउटा क्षेत्रको नेवारी मातृभाषीले अर्को क्षेत्रको नेवारी भाषासिक्न पनि कठिनता उत्पन्न भएको स्थिति छ । यस्तै नेपाली र नेवारीमा अभूत (भविष्यत्)कालीन संरचनामा रहेको भिन्नता यसप्रकार छ:

तालिका ५ : नेपाली र नेवारी भाषाका अभूत(भविष्यत्कालीन संरचना

पुरुष	नेवारी		नेपाली	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
प्रथम	जिँ जा न्ये मानी ।	जिमिसँ जा न्ये मानी	म भात खाने छु ।	हामी भात खाने छौं ।
द्वितीय	छँ जा न्ये मानी ।	छपिसँजा न्ये मानी ।	तिमी भात खाने छौ ।	तिमीहरू भात खाने छौं ।
तृती	वं जा न्ये मानी ।	इमिसँ जा न्ये मानी ।	ऊ भात खाने छ ।	उनीहरू भात खाने छन् ।

उपर्युक्त तालिकाअनुसार नेपालीका अभूत (भविष्यत्) कालीन संरचनाका तीनै पुरुष र तिनका एकवचन तथा बहुवचनमा भिन्नता छ भने नेवारीमा भिन्नता छैन । यसैले नेपाली र नेवारीभाषाका अभूत-भविष्यत्कालीन संरचनामा पनि भिन्नता छ ।

तालिका ६ : नेपाली र नेवारी भाषाका भूतकालीन संरचना

पुरुष	नेवारी		नेपाली	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
प्रथम	जिँ जा न्ये धुन	जिमिसं जा न्ये धुन	मैले भात खाएँ ।	हामीले भात खायौं ।
द्वितीय	छँ जा न्ये धुकल ।	छपिसं जा न्ये धुकल	तिमीले भात खायौ ।	तिमीहरूले भात खायौ ।
तृती	वं जा न्ये धुकल ।	इमिसं जा जा न्ये धुकल ।	उसले भात खायो ।	उनीहरूले भात खाए ।

नेपालीमा भूतकालीन संरचनाका तीनै पुरुष र तिनका एकवचन तथा बहुवचनमा भिन्नता छ भने नेवारीमा भिन्नता छैन । यसैले नेपाली र नेवारी भाषाका अभूत-भविष्यत्कालीन संरचनामा पनि निकै भिन्नता छ ।

तालिका ७ : नेपाली र नेवारीका सरल, संयुक्त र मिश्र वाक्य

नेवारी	नेपाली	वाक्यका प्रकार
क) ध्यवा मरु पासा ।	क) पैसा छैन साथी ।	सरल वाक्य
ख) न्ह्याब्ले ध्यबा मरु, धाइ ।	ख) जहिले पैसा छैन, भन्छ ।	मिश्र वाक्य
ग) ध्यवा हजी ।	ग) पैसा देऊ ।	सरल वाक्य
घ) ठौउ ध्यवा मरु, कने बिइ ।	घ) आज पैसा छैन, भोलि दिन्छु ।	संयुक्त वाक्य
ङ) ध्यवा मरु धाय त म छा मजुला ?	ङ) पैसा छैन भन्न लाज लाग्दैन ?	मिश्र वाक्य
च) का ध्यवा हे ल्वोमन ।	च) ल पैसा ल्याउन बिसँ ।	मिश्र वाक्य

उपर्युक्त तालिकामा प्रयोग भएका वाक्यात्मक संरचनाका अनुसार नेपाली र नेवारीको वाक्य संयोजन र मिश्रणको प्रक्रिया एकै किसिमको देखिन्छ । वाक्य घ) को संयुक्त वाक्यलाई अल्पविरामले जोडेको छ । वाक्य च) को मिश्र वाक्यमा भने नेवारीमा दुवै क्रियापदको प्रयोग भएको छ भने नेपाली वाक्यमा चाहिँ कृदन्त शब्दको प्रयोग भएको छ । यो वाक्य भाषाविज्ञानका मान्यताअनुसार दुई वाक्यबाट कृदन्तीकरण नियमको प्रयोगबाट मिश्र वाक्य बनेको हो । नेपालीको परम्परागत व्याकरणमा भने यस्ता वाक्यलाई सल वाक्य मानिएको छ । यसर्थ नेवारी र नेपालीमा वाक्य संयोजन र मिश्रण प्रक्रिया समान भए पनि शब्दभण्डारगत भिन्नताका कारण वाक्यात्मक संरचनामा भिन्नता आएको हो ।

अर्थतात्त्विक भिन्नता

नेवारी र नेपाली भिन्न परिवारका भाषा भएकाले शब्दमा पूर्णतः अर्थतात्त्विक भिन्नता छ भने कुरा निम्नलिखित शब्दबाट स्पष्ट हुन्छ । पस जस्ता केही शब्दहरू नेवारीबाट नेपालीमा आएकाले तिनीहरूको अर्थमा समानता हुनु स्वाभाविकै हो, जस्तै :

ज्वज्वलपा- नमस्ते, छें- घर, मनु- मान्छे, बुखें- समाचार, पसः/पसल- पसल, सुभाय्-धन्यवाद, मतिना- माया, खः- हो, मखु-होइन, जिउ/ज्यू-हुन्छ, मजिउ/मजिउ- हुन्न, जि- म, भि- हामी, छि- तपाईं, छ- तिमी/तँ, वयकः- उहाँ, व- ऊ/उनी, थो- त्यो, हुँ- त्यो, धौ- दही, जा-भात, मा/अमा/माँ - आमा, अबु/बा/अब्बा- बुवा, पासा-साथी, म्ह- शरीर, छ्यं- टाउको, सँ/साँ-कपाल,

माथिका प्रत्येक शब्दको संरचना र अर्थमा भिन्नता भएकाले नेपाली र नेवारीको अर्थमा भिन्नता छ भने स्पष्ट हुन्छ ।

यसर्थ नेवारी भाषा र नेपाली भाषाका ध्वनितत्त्व, संरचना र अर्थमा पाइने भिन्नताका कारण नेवारी मातृभाषी सिकारुहरूलाई नेपाली भाषाको सिकाइमा कठिनाई हुन्छ भने स्पष्ट हुन्छ ।

सम्भावित त्रुटिको पहिचान : नेवारी र नेपाली भाषाका भाषिक संरचनामा प्राप्त भएका भिन्नताबाट नेवारी मातृभाषी सिकारुहरूले नेपाली भाषाको अभिव्यक्तिका क्रममा गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटिहरू यसप्रकार छन् :

ध्वनितात्त्विक तहमा त्रुटि

त्यो → ट्यो, त्यसैले → ट्यसैले, तीन → टीन, त्यस्तो → ट्यस्तो ।

व्याकरणिक तहमा त्रुटि -

१. म घर गएँ → म घर गयो ।

२. पोहोरपरार यहाँ धेरै घर थिए → पोहोरपरार यहाँ धेरै घर छन् ।

३. के गन्यौ तिमी पासाले ? → के गन्यो टिमी पासाले ?

४. तिमीले फोन गन्यौ → तिमीले फोन गरेर ल्यायो ।

अर्थतात्त्विक तहमा त्रुटि

१. म पसल गएँ → म पसः गयो ।

२. त्यो मान्छे आयो → व मनू आयो ।

३. नयाँ खबर के छ → नयाँ बुखँ के छ ?

माथिका उदाहरणमध्ये क) का उच्चारणगत कठिनताका उदाहरण हुन् । नेवारीमा दन्त्य तवर्ग लेखाइमा रहे पनि उच्चारणमा नरहेकाले नेवारी मातृभाषीले आगन्तुक शब्दमा रहेका तवर्गको उच्चारण गर्दा प्रायः टवर्गको उच्चारण गर्ने गर्दछन् । यसैले यहाँ पनि 'त्यो → ट्यो, त्यसैले → ट्यसैले, तीन → टीन' मा 'त'को उच्चारण 'ट' भएको हो । ख) का संरचनागत त्रुटिका उदाहरण हुन् । नेवारीमा भूतकालीन संरचनाका तीनै पुरुष र तिनका एकवचन तथा बहुवचनमा भिन्नता नभएकाले त्यसकै प्रभावमा नेपाली वाक्यमा पुरुष र वचनको सङ्गति नमिली त्रुटि भएको हो । ग) का अर्थगत कठिनताका उदाहरण हुन् । नेपाली शब्दको प्रयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा नेवारी शब्द प्रयोग गरिएकाले अर्थगत त्रुटि भएको हो । यसर्थ जुन जुन क्षेत्रमा कठिनता हुन्छ तिनै स्थलमा त्रुटि हुने सम्भावना रहन्छ । यी त्रुटिको निराकरण गरी भाषाशिक्षण गर्ने हो भने नेवारी मातृभाषीलाई नेपाली भाषाको सिकाइ सहज हुन्छ भन्ने व्यतिरेकी विश्लेषणको मान्यता हो ।

निष्कर्ष

नेपाली र नेवारी दुवै नेपालमा बोलिने भाषा भए पनि भाषिक परिवारका दृष्टिले भने यी दुई भिन्न भाषा हुन् । यसैले यी दुईभाषाको ध्वनितत्त्व, संरचना, अर्थतत्त्व तीनै तहमा भिन्नता छ । यही भिन्नताका कारण नेवारी मातृभाषीलाई नेपाली भाषा र नेपाली मातृभाषीलाई नेवारी भाषा सिक्न कठिन भएको हो । यस किसिमको कठिनता हटाउने कार्यमा व्यतिरेकी विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुने भएकाले प्रस्तुत लेखमा पनि यही पद्धतिको उपयोग गरी नेपाली र नेवारी भाषाको व्यतिरेकको विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा व्यतिरेकी विश्लेषणका पाँच चरण तुलनीय भाषाको चयन, तुलनीयताको आधार निर्धारण, भाषा_१ र भाषा_२ को भिन्नताको पहिचान र विश्लेषण, सम्भावित त्रुटिको पहिचान र निष्कर्षमा आधारित भई नेपाली र नेवारी भाषाको व्यतिरेकको विश्लेषण गरी ध्वनितात्त्विक, व्याकरणिक र अर्थतात्त्विक तहमा हुने त्रुटिको निर्व्योला गरिएको छ । नेवारी मातृभाषीले नेपाली भाषाको उच्चारण गर्दा हुने ध्वनितात्त्विक त्रुटि- त्यो → ट्यो, व्याकरणिक त्रुटि- म घर गएँ → म घर गयो र अर्थतात्त्विक त्रुटि- म पसल गएँ → म पसः गयो हुन् । व्यतिरेकका कारण भएका यस्ता त्रुटिको निराकरणका लागि यी दुई भाषाका बिचको व्यतिरेकको विश्लेषण निकै उपयोगी हुने भएकाले व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिको प्रयोग गरी भाषाशिक्षण गर्ने हो भने नेवारी मातृभाषीलाई नेपाली भाषा र नेपाली मातृभाषीलाई नेवारी भाषा सिक्न सहज हुन्छ भन्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

उपाध्याय, खगेन्द्रप्रसाद (२०७२). *अछामी भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन*. अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध.

त्रिवि, शिक्षाशास्त्र सङ्काय. कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

दास, ठाकुर (सन् १९८०). 'व्यतिरेकी विश्लेषण सिद्धान्त'. *अनुप्रयुक्त भाषाविज्ञान*. रवीन्द्रनाथ श्रीवास्तव, भोलानाथ तिवारी र कृष्ण स्वामी (सम्पा.). दिल्ली : आलेखन प्रकाशन ।

बन्धु, चूडामणि (२०७३). *भाषाविज्ञान*. नवौं सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

नेपालको संविधान (२०७२). नेपाल सरकार ।

- महर्जन, सिद्धि बहादुर (२०५६).नेवारी र नेपाली भाषाका वाक्यसङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रिवि, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- राजवंशी, शङ्करमान (२०५९). नेपाली लिपि विकास. काठमाडौं : श्यामसुन्दर राजवंशी ।
- शाक्य दयारत्न (इ.१९९७). 'नेपाल भाषाका भाषिका परिचय' नेवा: विज्ञान ३ (१). दयारत्न शाक्य र उमा श्रेष्ठ (सम्पा.). पृ.७३-८३ ।
- श्रेष्ठ, गीता (२०६३).गुल्मेली नेवारी र स्तरीय नेपाली भाषाका वाक्य गठनको व्यतिरेकी विश्लेषण. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रिवि,शिक्षाशास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- Corder, Stephen Pit(1967).The Significance of Learner's Errors'. *International Review of Applied Linguistics*, <https://doi.org/10.1515/iral.1967.5.1-4.161>.
- Fries, C.C. (1945). *Teaching and Learning of English as a Foreign Language*. London : University of Michigan Press.
- Genetti, Carol (1988). 'A contrastive study of the Dolakhali and Katmandou Newari dialects' in *Cahiers de linguistique- Asie orientale*, vol. 17 2. P. 161–191.
- Lado, Robert (1957).*Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Weinreich, Uriel (1953).*Languages in contact: findings and problems*. New York :The Hague Mouton publishers.